Samenvatting van de cursus C.6.5: Elementen van Platonisme

1. Situering, Receptie en Doelstelling van de Cursus

De cursus *Elementen van Platonisme* vormt een onderdeel van een breder filosofisch onderwijsprogramma rond denkleer, harmologie, logica en methodeleer. Centraal staat het werk en denken van de Atheneese filosoof Plato (-427/-347), de eerste antiek-Griekse denker van wie een omvangrijk oeuvre bewaard is gebleven.

Zoals de Engelse filosoof Whitehead treffend opmerkte, kan de gehele westerse filosofische traditie worden beschouwd als een reeks voetnoten bij het werk van Plato. Plato situeert de mens op het snijvlak tussen het goddelijke en de natuur: zijn geest getuigt van het goddelijke, terwijl zijn zintuigen hem verbinden met de stoffelijke wereld.

De doorwerking van het platonisme is volgens de cursus veelzijdig en verre van dood. In het Franse existentialisme zag Maine de Biran in het platonisme het fundament voor de menselijke overstijging naar een hoger geestelijk vermogen. Ook bij de grondleggers van de moderne geformaliseerde logica en mathematische filosofie — zoals Gottlob Frege, Bertrand Russell, Jan Łukasiewicz en Heinrich Scholz — leefde het platonisch begripsrealisme voort.

Tegelijk biedt het platonisme een antwoord op eigentijdse cultuurcrises en nihilistische tendensen, zoals Allan Bloom betoogde in zijn kritiek op het verlies van klassieke vorming onder de jeugd.

De cursus hanteert een dubbele doelstelling. Enerzijds streeft zij naar zinvatting: een nauwkeurige historische reconstructie van Plato's teksten en de wijze waarop hij door vakspecialisten wordt begrepen. Anderzijds beoogt zij zinstichting: het actualiseren en herstichten van Plato's denkbeelden om eigentijdse maatschappelijke en filosofische vraagstukken te verhelderen, zonder te vervallen in verleden-gerichtheid of repristinatie.

Deze benadering sluit aan bij de aloude sofiologie of wijsheidsleer, die een vierledige grondstructuur kent:

1. Een pre-existentiële goddelijke *archè* of oerbron.
2. De natuur als de verwezenlijkte, constitutieve goddelijke wijsheidsstructuur .
3. De cognitieve of informatieve wijsheid, waarbij de menselijke geest zich bewust wordt van deze natuurstructuur.

4. De deontische, ethisch-politieke praktijk waarin de mens handelt volgens deze verworven inzichten.

2. De Platonische Theoria (Doorzicht) en de Historische Voorgangers

Het fundament van de platonische methode is het paleopythagoreïsche begrip theoria, wat het beste vertaald kan worden als "doorzicht". *Theoria* betekent niet een vrijblijvend hersenspinsel, maar het scherp toezien op feitelijke gegevens via de zintuigen om daardoor doordringend inzicht te verwerven in zowel de rationeel geordende elementen als de sacrale achtergronden van de werkelijkheid. Plato past hierbij de genetische methode toe: hij begrijpt verschijnselen en opvattingen vanuit hun historische ontstaansgeschiedenis

Plato bouwt zijn *theoria* op door de inzichten van zijn filosofische voorgangers te synthetiseren en naar een hoger niveau te tillen:

De Milezische Natuurfilosofen (Thales, Anaximandros, Anaximenes):

Zij stichten het empirisch-rationele natuuronderzoek (*fusiologia*). Aan hen ontleent de traditie het onderscheid tussen het eigenzien (*opsis*) en het onderzoekende navorsen (*historiè*). Xenofanes van Kolofon werkte dit uit tot een betrouwbare kennis van het onzichtbare heelal.

De Paleopythagoreeërs (Pythagoras, Filolaos):

Zij introduceerden het begrip van de ziel (*psuche*) en ruimtelijke of getalmatige configuraties (*arithmos*) in het natuuronderzoek. Dit uit zich in de vier klassieke oervaardigheden: muziek, arithmetica, geometrie en astronomie. *Theoria* betekende bij hen het begrijpend toezien (*speculatio*) op de orde en harmonie in de verschijnselen.

De Jongere Natuurfilosofen (Anaxagoras, Demokritos):

Zij hanteerden het adagium *opsis adèlon ta fainomena* - het zichtbare en proefondervindelijke verschijnsel fungeert als de toegangspoort tot het onzichtbare wezen.

De Eleatische School (Parmenides, Zenon):

Parmenides voerde het streng-logische denken over het onveranderlijke, echte Zijnde (*aletheia*) in, verkregen via het intellectuele identificeren (*noèsis*), tegenover de veranderlijke en foutgevoelige meningen (*doxai*). Zenon ontwikkelde de eristiek en de dialectiek als een logisch eerlijk gesprek op basis van vooropstellingen.

Herakleitos van Efesos:

Hij benadrukte dat de natuur beheerst wordt door de god divine wet van de tegengestelden (*sullapsies*) en de alomvattende *Logos*. Zijn volgeling Kratulos trok hieruit radicaal sceptische en mobilistische conclusies over de voortdurende veranderlijkheid der dingen.

De Sofistiek (Protagoras, Gorgias, Kallikles):

In een periode van politieke crisis en deconstructie van de Atheense democratie brachten de Sofisten een antropocentrisch waarheidsrelativisme ("de mens is de maat van alle dingen"), secularisering en retorische overredingstechnieken (*psuchagogia*) die de ziel moesten betoveren.

Socrates:

Socrates bestreed het nihilistische relativisme van de Sofisten met hun eigen logische middelen. Gedreven door gewetensvolheid en staatsburgerlijke verantwoordelijkheid zocht hij via inductieve redeneringen (summatief en amplificatief) naar algemene, universele definities op het ethisch-politieke vlak.

De ontmoeting tussen ons menselijk kenvermogen en de objectieve kenbaarheid van de werkelijkheid noemt Plato het Edele Juk (*Kalon Zugon*) Zoals het fysieke oog de dingen pas kan zien dankzij het zonlicht, zo kunnen de menselijke ziel en de wezensvormen van de werkelijkheid elkaar pas ontmoeten door het geestelijke licht van de hoogste Idee: Het Goede.

3. De Ordeningsleer (Harmologie) en Factorenanalyse

De platonische dialectiek rust op een ontologische harmologie of ordeningsleer. De uitgangsstelling hiervan is dat de werkelijkheid in wezen een geordend en schoon geheel is (*kosmos*). Wanorde is geen zelfstandig principe, maar slechts een verstoring van een vooraf gegeven en alomvattende.

Het platonische denken is radicaal holistisch: een afzonderlijk gegeven kan pas begrepen worden wanneer het gesitueerd wordt binnen een verzameling ("alle") op grond van gelijkenis, of binnen een stelsel ("geheel") op grond van samenhang en deelname (*methexis*).

Om een complexe totaliteit hanteerbaar te maken, gebruikt Plato de stoicheiosis of factorenanalyse67. Hierbij wordt een geheel opgesplitst in zijn basiselementen of factoren (*stoicheia).* Een *stoicheion* vervult een dubbele rol: het is zowel een holistisch bestanddeel van de totaliteit als een hypothetische vooropstelling (*archè*) die het geheel en de onderlinge relaties begrijpelijk en verklaarbaar maakt. In de dialoog *Filebos* illustreert Plato dit aan de hand van

de spraakkunst: de oneindige veelheid aan menselijke geluiden wordt pas verstaanbaar wanneer men ze analyseert in een welomschreven stelsel van klinkers, halfklinkers en medeklinkers. In zijn latere periode paste Plato deze factorenanalyse toe op mathematische ideegetallen (*arithmoi*) zoals de "bepaalde één" en de "onbepaalde tweeheid".

4. De Begripsleer, Ideeënleer en Kennisgraden

In de beroemde *Zevende Brief* onderscheidt Plato vijf noodzakelijke aspecten om tot volwaardige kennis van een werkelijkheid te komen:

1. De Naam (onoma): Het gesproken of geschreven woord dat naar de zaak verwijst.

2. De Definitie (wezensbepaling): De omschrijving van de vormkenmerken in taal.

3. Het Exemplaar of de Afbeelding: De waarneembare, materiële toepassing die onderhevig is aan ontstaan (*genesis*) en vergaan (*fthora*), en daardoor slechts een tijdgebonden steekproef vormt.

4. De Wetenschap, het doorzicht of de ware mening: De verstandelijke kennis en het inzicht die zich in de onsterfelijke menselijke ziel bevinden.

5. De Idee (eidos of idea): De eeuwige, onafhankelijke, objectieve wezensvorm op zich, die het verstandelijke origineel vormt voor alle verschijnselen.

Plato's ideeënleer bouwt op tegen over twee alternatieve kentheorieën:

Het *Nominalisme* (Sofisten, Warnock), dat algemene begrippen reduceert tot willekeurige namen of verzamelklanken (*flatus vocis*).

Het *Abstractionisme* of Conceptualisme (Aristoteles, Locke), dat begrippen opvat als verstandelijke abstracties die door onze geest uit zintuiglijke ervaringen worden afgeleid.

Tegenover deze opvattingen verdedigt Plato het *begripsrealisme* of ideationisme. Een Idee is voor Plato geen mentaal product van de menselijke geest, maar een objectieve, normatieve en informatieve structuur in de werkelijkheid.

In de moderne wetenschap kan de genetische DNA-code als een analogon van een platonische idee worden beschouwd: een pre-existent patroon dat actieve informatie verschaft aan fysieke celdelingen.

Om vanuit voorlopige aannames door te stoten naar het echte wezen van een zaak, hanteert Plato de lemmatisch-analytische methode. Hierbij stelt men het gezochte wezen eerst als een voorlopige hypothese (*lemma*) voorop, om vervolgens via geduldige toetsing en analyse (*analusis*) doordacht van een nominale (woordelijke) definitie naar een reële (zakelijke en wetenschappelijke) definitie over te stappen.

In de Middeleeuwse Scholastiek leefde dit voort in het drieledige realisme: *forma ante rem* (de Idee bij God voor de schepping), *forma in re* (de vorm in het materiële ding) en *forma post rem* (het afgeleide begrip in onze menselijke geest).

5. Taal-, Oordeels-, Definitie- en Indelingsleer

In de dialoog *Kratulos* ontwikkelt Plato een genuanceerde taalfilosofie. Hij verwerpt zowel het natuurlijke iconisme van Kratulos (die beweerde dat woorden de natuur van de dingen volmaakt uitdrukken via oertaal) als het loutere conventionalisme van Hermogenes (die taal zag als een volstrekt willekeurige afspraak). Woorden zijn waardevolle instrumenten en modellen van de werkelijkheid, maar de directe kennis van de zaak zelf (*pragma*) staat altijd boven de taal.

In zijn oordeelsleer benadrukt Plato dat een oordeel (*logos*) altijd ontologisch gericht is op een werkelijkheid (*pragma*). Hij maakt een scherp onderscheid tussen totale identiteit ("wit is wit") en partiële identiteit of analogie (*methexis* / deelname, zoals in "deze muur is wit").

Omdat menselijke oordelen over het aardse leven vaak eenzijdig zijn, introduceert Plato het restrictieve oordeel: elke uitspraak moet worden gematigd en aangevuld door een tegengesteld, corrigerend inzicht. Zo worden spel en ernst, lichaam en ziel, of vreugde en verdriet steeds in een evenwichtig mengsel bekeken.

Voor het ordelijk structureren van begrippen hanteert Plato twee complementaire methoden:

De Synoptische methode (*sunopsis / sunagogè*): het bijeenbrengen en samenvatten van een veelheid aan losse steekproeven onder één universeel begrip.

De Diairetische methode (*diairesis* / dichotomie): het stelselmatig tweedelig opsplitsen van een algemeen geslacht in al haar specifieke soorten.

In de dialoog *Menon* laat Plato zien dat logische strengheid bij het definiëren hand in hand moet gaan met ethische bewustwording. Loutere vakbekwaamheid of technische deskundigheid (*aretè*) zonder gewetensvolheid en gerechtigheid schiet fundamenteel tekort en vervalt in cynische machtsuitoefening.

6. Redeneringsleer en Hypothetische Methode

Elke redenering zoekt volgens Plato naar een archè: het vooropgestelde beginsel of de factor die een reeks verschijnselen beheerst, verklaart en begrijpelijk maakt.

Plato ontleent zijn redeneermodel aan de toenmalige Griekse wiskunde en onderscheidt daarin twee bewegingen:

De Synthetische of Deductieve methode (voorwaarts):

Men gaat uit van aangenomen vooropstellingen of axioma's om daaruit logisch-noodzakelijke gevolgtrekkingen af te leiden.

De Analytische of Reductieve methode (terugwaarts / dialectiek): Dit is het eigenlijke filosofische grondslagenonderzoek. Men keert terug van stellingen en hypothesen naar steeds diepere vooropstellingen om verantwoording te afleggen (*logon didonai*).

Het uiteindelijke doel van deze analytische terugwaartse denkbeweging is het bereiken van het anhupotheton: de ultieme, hypothesevrije grondslag die niet meer verder gefundeerd hoeft te worden en die samenvalt met de Idee van Het Goede.

7. Filosofieopvatting, Aporetiek en Esoterisme

Plato vat filosofie op als de bewustwording van de mens in de kosmos, in het licht van het absolute Goede. Hij erkent dat de werkelijkheid een mengsel is van twee krachten: verstandelijke doelgerichtheid (*nous*) en onvermijdelijke, niet-herleidbare noodzaak of zinloosheid (*anankè*).

Omdat het zuivere verstand in menselijke gesprekken soms vastloopt, schreef Plato aporetische dialogen (zoals de *Theaitetos*)z. Een dialoog die eindigt in een *aporia* (uitzichtloosheid) is geen mislukking, maar een methodische zet om de lezer te dwingen zijn eigen onbewuste vooropstellingen en uitgangspunten grondig te onderzoeken. Plato giet zijn filosofie bewust in

dramatische dialogen waarin het rijpingsproces van inzicht in volle wording zichtbaar wordt gemaakt.

Tot slot behandelt de cursus het Platonisch Esoterisme, zoals belicht door de *Tübinger Schule* (Krämer, Gaiser). Deze stroming verdedigt de these dat de geschreven dialogen primair een wervend en voorbereidend karakter hadden (*protreptisch*), terwijl de diepste kern van Plato's filosofie mondeling werd overgedragen binnen besloten leergemeenschappen (*sunousiai*) in de Academie.

Hoewel de exacte reconstructie van deze ongeschreven leer omstreden blijft, onderstreept deze discussie dat filosoferen voor Plato bovenal een levende, mondelinge en gemeenschappelijke zoektocht naar waarheid is.